

ҚАЗАҚСТАН ҰЛТТЫҚ БАНКІ

ТӨЛЕМ БАЛАНСЫНЫҢ СТАТИСТИКАСЫНДАҒЫ ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ ЭЛЕКТРОНДЫҚ САУДАНЫ ЕСЕПКЕ АЛУ

Төлем балансы департаменті

№2023-03 экономикалық зерттеу

Н.Қ. Оспанов

О.В. Елизарова

А.М. Баймағамбетов

А.Б. Өскенбаев

Ж.С. Мұратов

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің (бұдан әрі – ҚРҰБ) экономикалық зерттеулері мен талдамалық жазбалары ҚРҰБ зерттеулерінің, сондай-ақ ҚРҰБ қызметкерлерінің басқа да ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін таратуға арналған. Экономикалық зерттеулер пікірталастарды ынталандыру үшін таратылады. Құжатта білдірілген пікірлер авторлардың жеке ұстанымын білдіреді және ҚРҰБ-ның ресми ұстанымымен сәйкес келмеуі мүмкін.

2023 жылғы наурыз

МСС – кодтары бойынша жеке тұлғалардың төлемдері бойынша өңделген деректерді алу мүмкіндігі үшін екінші деңгейдегі банктерге, сондай-ақ осы зерттеуді жүргізуге жәрдем көрсеткені үшін Е.Т. Ашықбековке, Р.Қ. Қайнарбаеваға алғысымызды білдіреміз.

Төлем балансының статистикасындағы трансшекаралық электрондық сауданы есепке алу

Зерттеушілер тобы: Н.Қ. Оспанов¹, О.В. Елизарова², А.М. Баймағамбетов³, А.Б. Өскенбаев⁴, Ж.С. Мұратов⁵.

Аннотация

ҚРҰБ төлем балансының статистикасын жетілдіруге арналған зерттеулер циклін жалғастыруда. Бұл зерттеудің мақсаты – жеке тұлғалардың сыртқы экономикалық операцияларының жекелеген түрлері, сыртқы сектор статистикасының сапасы мен дәйектілігін жақсарту бойынша төлем балансының статистикасын қамтуды кеңейту. Зерттеуде трансшекаралық электрондық сауданың даму үрдістері және төлем балансының көрсеткіштеріндегі оның көлемін бағалау тәсілдері ұсынылды.

***Негізгі сөздер:** төлем балансы, электрондық сауда, интернет алаңдар, МСС код.*

¹ Нұрлан Қыдырбекұлы Оспанов – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төлем балансы департаменті төлем балансы басқармасының бастығы

Email: Ospanov.N@nationalbank.kz

² Оксана Владимировна Елизарова – Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Төлем балансы департаментінің төлем балансы басқармасы бастығының орынбасары

Email: ELIZAROVA@nationalbank.kz

³ Ақылжан Мәлікұлы Баймағамбетов – Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Төрағасының орынбасары

E-mail: Baimagambetov@nationalbank.kz

⁴ Азат Бекболатұлы Өскенбаев – Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Төлем балансы департаментінің директоры

Email: Azat.Uskenbayev@nationalbank.kz

⁵ Жасұлан Сабыралиұлы Мұратов – Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Төлем балансы департаменті директорының орынбасары

Email: Zhassulan.M@nationalbank.kz

Мазмұны

1. Кіріспе

1.1 Электрондық коммерция белсенділігінің индикаторлары.

1.2 Электрондық сауда саласындағы мемлекеттік ведомстволық және кедендік басқару ерекшеліктері.

2. Трансшекаралық электрондық сауданы бағалау көздері мен тәсілдері

3. Қорытынды

1. Кіріспе

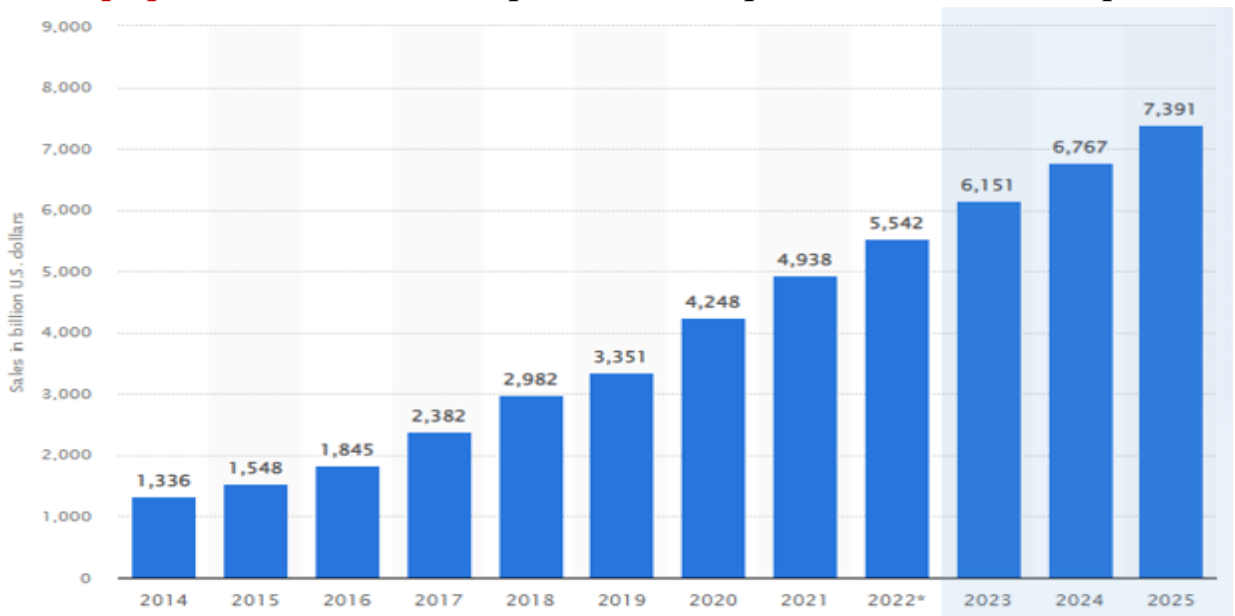
1.1 Электрондық коммерция белсенділігінің индикаторлары.

Цифрландыру процесі және интернетті пайдалануды кеңейту халықтың сатып алу әрекетін дәстүрлі саудадан электрондық коммерция жағына ішінара қайта бағыттауға септігін тигізді. COVID-19 пандемиясы осы трансформацияны жылдамдатты. Саудадағы технологиялық инновацияларды енгізу тұтынушыларды ішкі және халықаралық саудадағы сатушылармен байланыстыруға мүмкіндік берді.

Цифрландырудың өсуі және онлайн форматқа жаппай көшу электрондық сауданың әлемдік экономикадағы негізгі өзгерістердің қозғаушы күші болуына мүмкіндік берді. Электрондық сауда шеңберінде физикалық және цифрлық тауарлар, сондай-ақ онлайн-сервистердің, интернеттің, мобильді коммерцияның, қаражаттың электрондық аударымдарының және т.б. инфрақұрылымын пайдалана отырып, кейбір қызметтер белсенді түрде сатып алынады. 2021 жылы әлемде онлайн-сатып алушылар саны 2,1 млрд адамға жетті, ал электрондық сауданың үлесі әлемдегі барлық бөлшек сатылымдардың 18%-ынан асты⁶.

Қазіргі уақытта Қытай онлайн-сауданың көшбасшысы болып отыр: 2021 жылы Қытайдағы e-commerce сегменті әлемде алғаш рет бүкіл бөлшек сауда нарығының жартысынан асты. Одан кейінгі орында Оңтүстік Корея (28,9%), АҚШ (15%) пен Батыс Еуропа (12,8%)⁷ тұр.

1-график. Жаһандық электрондық коммерция динамикасы, млрд USD

Дереккөзі: eMarketer and Business Insider Intelligence.

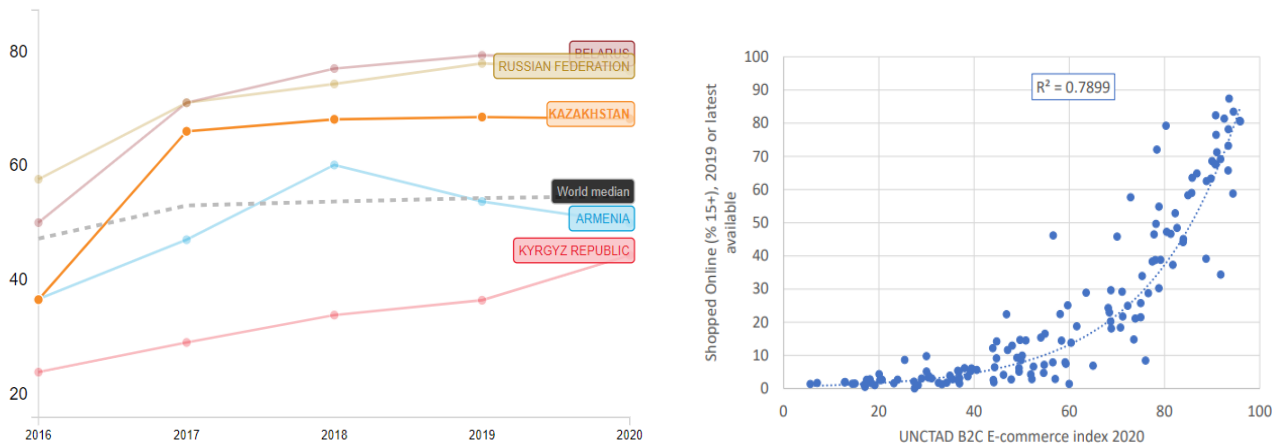
⁶https://www.insiderintelligence.com/content/global-ecommerce-forecast-2021?_gl=1*1d2w0mw*_ga*NDY0OTcyODE2LjE2Njc5OTExMzM.*_ga_XXYLHB9SXG*MTY2Nzk5MTEzMi4xLjEuMTY2Nzk5MTUwNS4wLjAuMA

⁷ eMarketer

Қазақстанның электрондық сауда нарығы да әлемдік тренд динамикасына сүйене отырып, белсенді түрде дамып келеді. Мәселен, онлайн-сатып алумен⁸ тығыз байланысты төрт көрсеткіш негізінде есептелетін UNCTAD B2C E-commerce Index индексінің деректеріне сәйкес Қазақстанның көрсеткіштері электрондық коммерция үшін **жақсы ішкі жағдайларды** (оның ішінде дамыған пошта инфрақұрылымын) көрсете отырып, орташа әлемдік мәндерден жоғары.

2-график. UNCTAD B2C E-commerce Index 2020 (өзекті деректер)

Сол жақта – ЕАЭО елдерінің индекстері (100 – ең жоғары көрсеткіш, 0 – ең төменгі көрсеткіш); **оң жақта** – индекс пен онлайн сатып алудың өзара байланысы (2020 жылғы қолжетімді ел статистикасы бойынша).

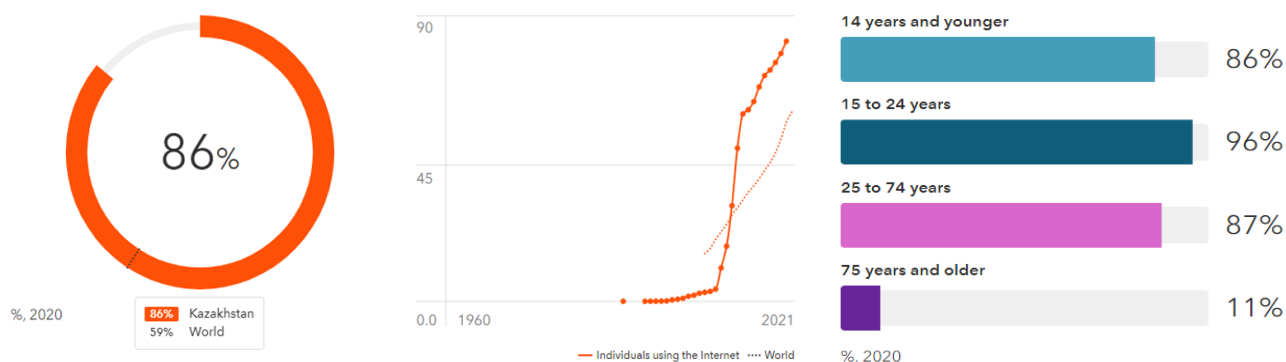

Қазақстанның халқы интернет желісін көбірек пайдалануда. Мәселен, ITU (International Telecommunication Union, БҰҰ) деректері бойынша 2020 жылы интернетке қолжетімділігі бар адамдардың үлесі 86% болды (орташа: әлем – 59%, Еуропа – 85%, ТМД – 80%, Қытай – 70%, АҚШ – 91%, Оңтүстік Корея – 97%). Осылайша, **сұраныс (халық) тарапынан** электрондық коммерцияны дамыту үшін орнықты алғышарттар бар деп қорытынды жасауға болады.

⁸ Анықтама үшін: «B2C E-commerce Index» индексіні экономиканың онлайн-сатып алуды қолдауға дайындығын бағалайтын UNCTAD (БҰҰ-ның сауда және даму жөніндегі конференциясы) өлшейді және ол 4 параметр бойынша есептеледі:

- 1) қаржы мекемесіндегі немесе мобильді ақша қызметтерін жеткізушідегі шотқа иелік ету (15 жастан асқан халықтың %-ы);
- 2) Интернетті пайдаланатын жеке тұлғалар халықтың %-ы);
- 3) Пошта сенімділігі индексі (Дереккөзі: Дүниежүзілік пошта одағы, ДПО);
- 4) Қауіпсіз интернет-серверлер (1 миллион адамға) (Дереккөзі: Netcraft, ДБ деректері).

1-диаграмма. Интернетті пайдаланатын жеке тұлғалардың үлесі

Дереккөзі: International Telecommunication Union. Соңғы үш айда кез келген жерден Интернетті пайдаланатын адамдардың үлесі. Кіру тіркелген немесе мобильді желі арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

1.2 Электрондық сауда саласында мемлекеттік ведомстволық және кедендік басқару ерекшеліктері.

Әлемдік практикада соңғы жылдары көптеген елдерде төлем балансының баптарын толық есептеу үшін халықаралық электрондық сауда статистикасын (Арменияның ОБ зерттеулер деректері бойынша ⁹ ЭЫДҰ-ның 74 елі және ЭЫДҰ-дан тыс 53 ел) жинау жүзеге асырылды.

Осы зерттеу шеңберінде ЕАЭО елдері мен Қытайдың электрондық сауданы есепке алу тәжірибесі зерделенді.

Армения Банкінің трансшекаралық электрондық саудасын есепке алу бірнеше дереккөздерге: ресми статистикаға (кеден қызметтерінің пошта жөнелтілімдері бойынша деректері, төлем карточкаларын пайдалана отырып транзакциялар бойынша есептілік) және төлемдер бойынша деректерге (ArCa – Armenian Card дерекқоры Армения ішіндегі және Армениядан барлық онлайн транзакцияларды қамтиды), тауарлар импорты бойынша ArCa деректеріне түзетулер енгізу үшін балама көзі ретінде¹⁰ E-commerce компанияларының біріктірілген деректеріне негізделеді.

Беларусь Республикасының Ұлттық Банкі мен Ресей Федерациясының Орталық Банкі трансшекаралық электрондық сауданы есепке алу бойынша ұқсас тәсілдерді қолданады.

Алғашқы кезеңдерде РFOB тәжірибесі халықаралық пошта жөнелтілімдері (ХПЖ) туралы мәліметтерге және бір ХПЖ-ның орташа құнын сараптамалық бағалауға негізделген. Қазіргі уақытта бағалау төлем карточкаларын және электрондық ақшалай қаражат (ЭҚК) операторларының деректерін (Киви, ЯндексАқша) пайдалана отырып жасалған операциялар бойынша банктік есептілік негізінде жүргізіледі. Келешекте елдер және төлемнің нысаналы құрылымы (МСС код) бойынша нақтылап, банктер үшін есептіліктің

⁹ Compilation of e-commerce data for BoP statistics, Lilit Yezekyan, Central Bank of Armenia, 2018

¹⁰ Compilation of E-commerce data for balance of payments statistics, Central Bank of Armenia, 2019

жаңа нысанын, C2C сегментінде¹¹ цифрлық платформалар үшін зерттеудің жаңа нысанын әзірлеу жоспарлануда.

Беларусь тәжірибесі МСС кодтары¹² бойынша банктерге жыл сайынғы зерттеу жүргізумен төлемдер бойынша есептілікке негізделген (3 банк нарықтың 98%-ын қамтиды).

Трансшекаралық электрондық сауданы бағалаудағы Қытай тәжірибесі ЕАЭО елдерінен айтарлықтай ерекшеленеді. CBEC (Cross Border E-commerce)¹³ ұсынымдарына сәйкес ҚХР кеден қызметі (GACC¹⁴) CBEC кедендік тазарту жүйесін әзірледі, оның шеңберінде деректерді жинау үшін кедендік режимнің жаңа коды¹⁵ енгізілді. CBEC әдістемесі аралас тәсілді қарастырады. Атап айтқанда, CBEC **кедендік жазбалары** (жеке заттар ретінде шекарадан өтетін сәлемдемелерді бағалауды қатар талдау үшін пошта жүйелері мен жедел ресімдеу жүйелерін қоса), шетелдік платформалардың онлайн-сатуы бойынша ашық көздердегі **қаржылық есептілік** (Amazon және eBay), қызмет жеткізушілері мен CBEC қатысушыларының пікіртерімі пайдаланылады. Әр түрлі дереккөздерден бір транзакцияның қосарланған жазбасын жою үшін қысқарту-жабу әдістері қолданылады.¹⁶

Осылайша, қарастырылған тәжірибені қорытындылай келе, электрондық сауда статистикасын қалыптастыру кезінде әр ел өзіне тиесілі мәліметтерге негізделеді.

Қазіргі уақытта Қазақстан тауарларымен халықаралық сауданың ресми статистикасында шетелдік халықаралық интернет алаңдар (*Alibaba, Aliexpress, Ebay, Amazon, iHerb, басқа да маркетплейстер, киім ритейлерлері және т.б.*) арқылы қазақстандық жеке тұлғалар сатып алатын тауарлар бойынша деректер мүлдем жоқ.

Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) шеңберіндегі тауарлармен өзара сауда статистикасы 1-ТС нысанындағы ведомстволық статистикалық байқау

¹¹ Venues for developing Russia's statistics of cross-border electronic trade in goods, Bank of Russia, 2019.

¹² «Результаты обследования трансграничных товарных потоков, осуществляемых в рамках электронной торговли» мақаласы, 2018ж. Беларусь Республикасының Ұлттық Банкі. МСС код (Merchant Category Code) – тауарлар мен қызметке ақы төлеу операциясында сауда орнының қызмет түрін сыныптайтын 4 мәнді нөмірді білдіреді (MasterCard, VISA или American Express).

¹³ Cross Border E-commerce Framework of Standards 2022, Дүниежүзілік сауда ұйымының стандарттары мен ұсынымдары. ДRAFTпен жұмыс 2015 жылдан бастап жүргізілді, Негіздемелік стандарттар 2018 жылғы маусымда жарияланды және ұсынымдық сипатта болды, 2022 жылғы маусымда жаңа басылым шығарылды. CBEC өлшемшаттарында: 1. онлайн (тапсырыс, жөнелтілім, коммуникация, және бар болса ақы төлемі), 2. трансшекаралық тасымалдау, 3. тауардың физикалық орнын ауыстыру, 4. тұтынушы/сатып алушы үшін мақсаты (коммерциялық/коммерциялық емес) қамтылады. Стандарттар B2C және C2C транзакцияларға байланысты, ұқсас нормалар B2B қолданылады.

¹⁴ The General Administration of Customs of the People's Republic of China

¹⁵ Тікелей әкелу/әкетудің кеден режимінің коды – 9610. Егер тауарлар партиялармен әкелінетін болса және бастапқыда уақытша сақтау кеден қоймаларында сақталса, содан кейін қоймалардан соңғы тұтынушыларға шағын партиялар түрінде жеткізілетін болса, кеден режимінің коды – 1210. Бұл B2B2C.

¹⁶ Pilot Study on Cross Border E-Commerce Trade Statistics of China, 2019, Statistics&Analysis Department, GACC

негізінде қалыптастырылады және трансшекаралық электрондық сауда саласындағы жеке тұлғалардың операцияларын қамтымайды. Осы көлемді бағалау және оларды осы бағыт бойынша ЕАЭО-ға қатысушы елдердің өзара сауда ағындарында жете есептеу де жүргізілмейді.

Үшінші елдермен (ЕАЭО аймағынан тыс) тауарлардың сыртқы саудасының статистикасы тауарларға арналған декларацияларда тіркелген дерекқорда қалыптастырылады. Қазақстанның кеден қызметі ЕЭК Алқасының 2018 жылғы 25 желтоқсандағы № 210 шешімін басшылыққа ала отырып, тауарлармен сыртқы сауданың ресми статистикасында белгіленген шекті құндық және сандық мәндерден (тиісінше 1000 еуро және 31 кг) асатын почта жөнелтілімдерін ескереді. Шекті деңгейден төмен барлық операциялар жеке пайдалануға арналған тауарларға жатады және тауарлардың халықаралық сауда статистикасында есепке алынбайды¹⁷.

Бұлар төлем балансы статистикасындағы, ең алдымен импорттағы елеулі қателерді көрсетеді, себебі Қазақстан халқы шетелдік интернет алаңдарының белсенді пайдаланушылар болып табылады.

Мұндай жағдайларда Қазақстанның төлем балансы статистикасында жеке тұлғалар операцияларының осы санатын есепке алу және көрсету қажеттілігі артады, өйткені есепке алынбаған сауда төлем балансы компоненттерінің тепе-теңдігін төмендетеді.

2. Трансшекаралық электрондық сауданы бағалау көздері мен тәсілдері

Интернет алаңы арқылы өтетін сауда ағындарының көлемін жете есептеу мақсатында төлем балансының статистикасында төлем карточкаларын пайдалана отырып, қолма-қол ақшасыз төлемдер бойынша операциялардың саны мен көлемі туралы мәліметтер талданған. Бұл есептіліктің құрылымы шетелдік эквайрингтік жүйеде жүргізілген төлемдерді, оның ішінде төлем жүргізу ортасын, яғни POS-терминал (шетелде тікелей сауда орнында сатып алу) және интернет (шетелде интернет арқылы сатып алу) арқылы сатып алу әдісін бөлуге мүмкіндік береді.

2015 жылдан бастап төлемдер динамикасы онлайн-төлемдердің пайдасына қарай POS-терминалдар арқылы жүргізілетін төлемдер үлесінің тұрақты төмендеу үрдісін көрсетеді.

¹⁷ Анықтама үшін: 2019 жылға дейін шекті мән **1000 еуро** және **31 кг** болды, 2019 – 15.04.2022ж. аралығында – **200 еуро** және **31 кг**, 15.04.2022ж. – 01.04.2023ж. аралығында **1000 еуро** және **31 кг** (ЕЭК Кеңесінің 23.09.2022ж. № 151 шешімі). ҚР Қаржыминістің МКК деректеріне сәйкес шекті деңгейден жоғары **ҚР-ға пошта түсімдерінің** көлемі 2019 жылы **\$5,9 млн.**, 2020ж. – **\$5,5 млн.**, 2021ж. – **\$8,7 млн** болды. МКК салыстырмалы төмен көлемі тұтыну тауарларын халықаралық сатушылардың пошта жөнелтілімдерін ресімдеу кезінде олардың құнын төмендету бойынша қазіргі практикасына байланысты болуы мүмкін.

**2-диаграмма. Төлемдер жүргізу ортасы үлесінің өзгеру динамикасы
(шетелдік эквайринг жүйесіндегі төлем)**

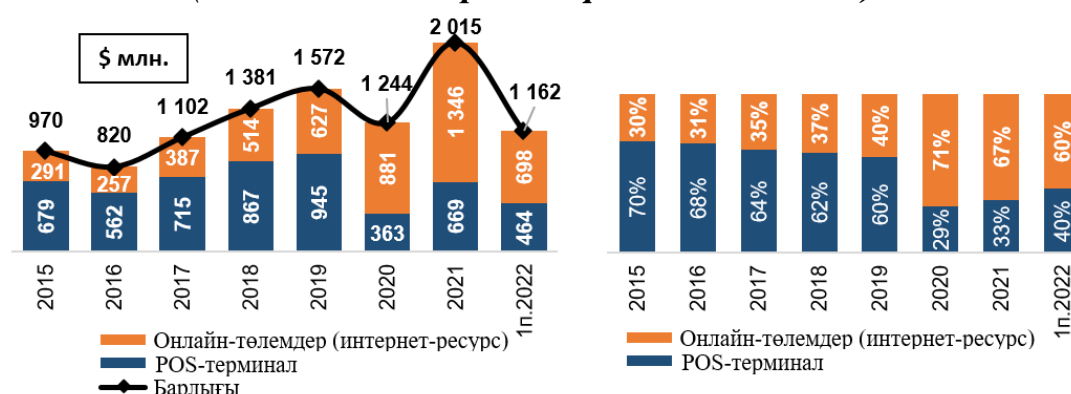

Диаграмма онлайн-төлемдердің ең жоғары шегінің (өзгеріс кезеңі) COVID-19 пандемиясына байланысты бұрын-соңды болмаған қозғалысты шектеу шаралары енгізілген 2020 жылға сәйкес келетінін көрсетеді.

Сонымен қатар, соңғы жылдары POS-терминалдар арқылы жүргізілген төлемдер үлесі өсіп келеді, бұл Қазақстандықтардың шетелге сапарларының қайта басталуына байланысты болды.

Зерттеу шеңберінде онлайн платформалар арқылы, атап айтқанда, алынатын почта жіберілімдерін бағалау арқылы және Қазақстан Республикасында тауарларды (жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді) өткізгені үшін Қазақстан пайдасына төленетін шетелдік компаниялардың салықтары арқылы сатып алынған импортты бағалаудың бірнеше тәсілдері қаралды.

Бірінші тәсілде «Қазпошта» АҚ-ның ұлттық операторынан алынған кіріс пошта жөнелтілімдері және бір пошта жөнелтілімінің орташа құны туралы деректер негізінде бағалауды көзделеді.

Бұл ретте «Қазпошта» АҚ ақпараты жіберілімдердің құндық компоненттерін қоспағанда, олардың саны туралы мәліметтермен шектелген. 2021 жылдан бастап пошта жөнелтілімдерін ресімдеу кезінде құнын көрсету қажеттілігі міндетті болды және қолдану үшін жеткілікті базаны құруға уақыт болмады.

Бұл тәсілдің кемшілігі – бір жіберілімнің орташа құнын бағалаудың және оны экономикалық ахуалдың өзгеруін ескере отырып түзетудің күрделі болуында. Жіберілімнің құнын көрсету үшін енгізілген норма көбінесе жөнелтушінің санасы мен адалдығына негізделеді. Бұл ретте көрсетілген ақпараттың дұрыстығы үшін жауапкершілік жөнелтушіге де жүктеледі, өйткені құнын бақылау тетігі көзделмеген.

Сондай-ақ жеке (шетелдік) логистикалық компаниялар (*DHL, FedEx, Pony Express және т.б.*) жеткізетін шетелдік интернет-дүкендерде Қазақстан азаматтарының сатып алу көлемі туралы ақпарат жоқ.

Екінші тәсілде ұсыныс тарапынан электрондық сауданы бағалау көзделеді және МКК-ның шетелдік компаниялар төлеген «Google салығы»¹⁸ сомалары туралы ақпаратына негізделеді.

Бұл әдісте төленген салықтар көлемі белгілі болған кезде салық қорын (*яғни импорт көлемін*) есептеу көзделеді.

Қазақстандағы салық органдарының деректері бойынша 2022 жылғы бірінші жартыжылдықта шетелдік интернет-компаниялардан бюджетке 6,1 млрд теңге немесе 13,7 млн доллар¹⁹ түсті.

Алайда, біздің ойымызша, қарастырылған тәсілде тауарлар ағынын толығымен қамтылмайды, себебі онда негізінен ірі кәсіпорындар қамтылады және басқа әдістер²⁰ бойынша бағаларды салыстыру үшін бағдар бола алады. Көптеген шағын біржолғы транзакцияларды басқару жиналған салық түсімдерінен де қымбатқа түсуі мүмкін.

Үшінші негізгі тәсіл (*сұраныс жағынан*) төлем карточкаларының операциялары бойынша банктік есептілік деректеріне негізделеді.

Төлем балансын қалыптастыру қағидаттарының бірі – екі жақты жазу жүйесі, онда әрбір операция дебет бойынша және кредит бойынша тең сомада көрсетіледі. Төлем балансы шоттарының аражігін ажырату жеткізілетін және алынатын экономикалық ресурстардың сипатына қарай жүргізіледі, бұл жағдайда тауар мен ақша ағынына байланысты жүзеге асырылады.

Сыртқы сауда статистикасын есепке алудың әкімшілік ерекшеліктеріне байланысты дәстүрлі тәсіл бойынша осы тауар ағындарын қамту қиын болғандықтан, бұл операцияларды бағалаудағы ең қолайлы шешім төлемдер (ақша ағыны) тәсілдері болып табылады.

Шетелдік эквайрингтік ортадағы қазақстандық банктердің төлем карточкаларының көмегімен жасалатын операциялар резиденттердің бейрезиденттермен трансшекаралық операциясын көрсетеді. Осы әдістегі халықаралық электрондық сауданы бағалау жеке тұлғалардың төлем карточкаларының операциялары бойынша тауарлар үшін төлемдер көлемі пошта

¹⁸ Анықтама үшін: 2022 жылғы 1 қаңтардан бастап көрсетілетін қызметтер мен тауарларды онлайн-платформалар арқылы сататын шетелдік компаниялардың ҚҚС (12%) төлемін енгізуді көздейтін Салық кодексіне енгізілген түзетулер күшіне енді.

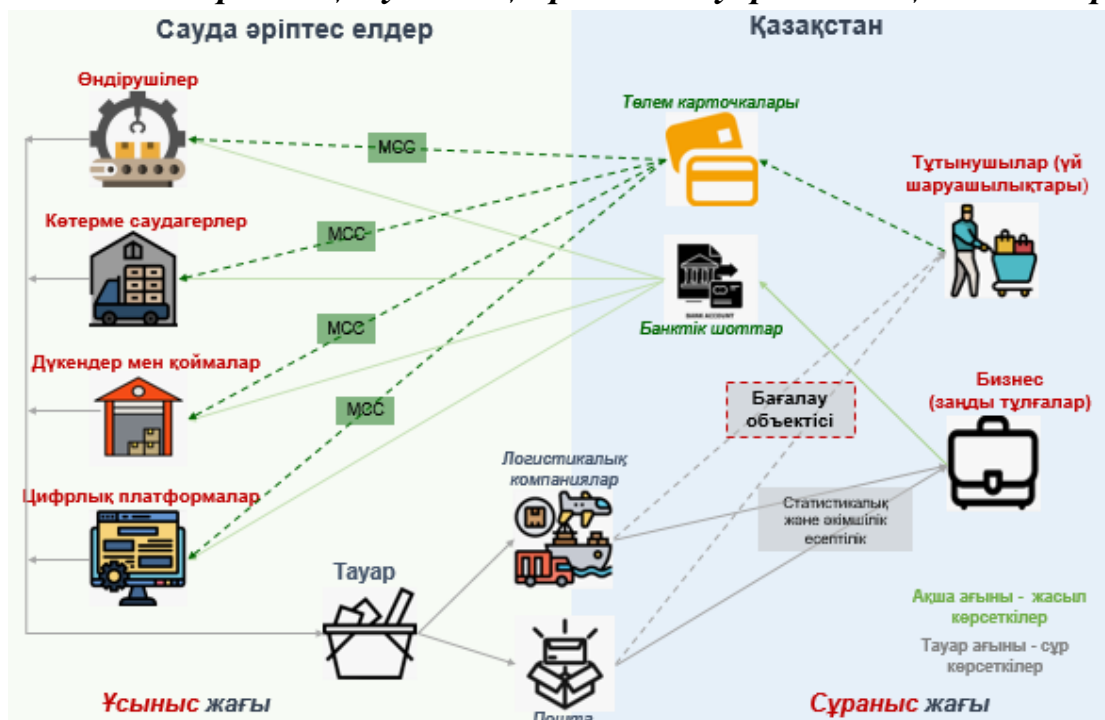
¹⁹<https://kgd.gov.kz/ru/content/spisok-inostrannyh-kompaniy-osushchestvlyayushchih-elektronnyuy-torgovlyu-tovarami-okazanie>

²⁰ Бұл жағдайда ҚР Қаржыминінің шоттарына 105116 «Жеке тұлғаларға электрондық саудада тауарларды өткізу, электрондық нысанда қызметтер көрсету кезінде шет елдік интернет компаниялардан алынатын қосылған құн салығы» бюджеттік сыныптама коды (БСК) бойынша деректерді жинау көзделеді.

жіберілімдері арқылы әкелінген тауарлардың құнына тең деген болжамға негізделеді.

Әдістің мәні жеке тұлғалардың (резиденттердің) шетелдік банктің эквайрингтік ортасы арқылы төлем карточкалары арқылы жүргізілген операцияларын **МСС-кодтар**²¹ – сауда/сервис қызметі түрінің коды бойынша сыныптау болып табылады.

Схема. Электрондық сауда шеңберіндегі тауар және ақша ағындары

Қазіргі уақытта картоткалық операциялар бойынша банктік есептілік МСС-кодтар бөлігінде ақпаратты қамтымайды. Деректердің бөлінуі операция ортасымен (POS-терминал, интернет, банкомат, импринтер және т.б.), операция белгісімен (ЕДБ желісінде не шетелдік банктерде қазақстандық не шетелдік банктердің картоткаларын пайдалана отырып операция жүргізу) және операция түрімен (тауарлар мен материалдық емес құндылықтарға, коммуналдық қызметтерге ақы төлеу, салық және кедендік төлемдер және т.б.) шектеледі.

Зерттеу шеңберінде 2015 жылдан бастап 2022 жылғы 2 тоқсанға дейінгі кезеңде қазақстандық төлем картоткаларын пайдалана отырып, **интернет ортада және шетелдік банктің эквайрингтік жүйесі арқылы жүргізілген «тауарлар және материалдық емес құндылықтар» операциялары бойынша төлемдердің динамикалық қатары қалыптастырылды.**

²¹ МСС код (Merchant Category Code) – бұл тауарлар немесе қызметтер үшін төлем операцияларындағы сауда орнының қызметін сыныптайтын 4 таңбалы нөмір (MasterCard, VISA или American Express).

Анықтама үшін: МСС-кодты эквайер-банк сауда/сервис орнына эквайрингтік қызметтер көрсетуге шарт (банк терминалдары немесе төлем платформалары арқылы сатушының атынан төлемдерді өңдеуге келісім) жасасу кезінде береді. Сауда/сервис орны төлем картасын қабылдаған сәтте картотканы шығарған банкте төлемді қабылдайтын сауда/сервис орны қызметінің түрін сипаттайтын МСС-коды, тиісінше төлем балансы тұрғысынан операцияның сыныпталуы пайда болады.

Таңдалған төлем сипаттамасына электрондық сауда шеңберіндегі импорттық ағындар кіреді. Сонымен бірге, бұл қатар тауарлар үшін төлемдерден басқа қызметтерді және басқа да төлем операцияларын қамтуы мүмкін.

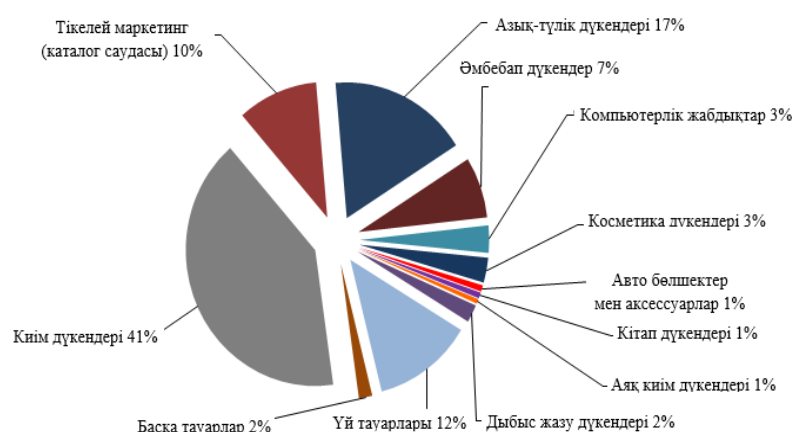
Онлайн төлемдердің барлық сомасынан тауарлар санатын бөлу мақсатында 2021 жылғы мысалда ірі банктер арасында іріктеп зерттеу жүргізілді (іріктеменің үлес салмағы есептілік бойынша интернет төлемдерінің жалпы көлемінің 90%-дан астамын құрайды), оның шеңберінде МСС-кодтар бөлігінде барлық онлайн төлемдердің жиынтық толық жазылуы алынды.

Зерттеу нәтижелері бойынша тауарларды сатып алу бойынша транзакциялардың жалпы саны 23,8 млн бірлікті немесе әрбір экономикалық белсенді қазақстандыққа жылына 2,6 сатып алуды құрады (*ҰБС деректері бойынша ҚР жұмыс күші 9,3 млн адам болды*).

Бұл ретте тауарды бір онлайн сатып алудың орташа транзакциясы \$20 болды, бұл пошта жөнелтілімдері мен жіберілімдерінің негізгі көлемі шекті деңгейден (*1000 еуро немесе 31 кг*) төмен өтеді және МКК ресми статистикасында ескерілмейді деген болжамды растайды.

МСС сыныптауы бойынша интернет ортасында тауарлардың қызметтерге арақатынасы 40%-ға қарсы 56% болды, басқа операцияларға зерделенген банктердің жалпы онлайн төлемдерінің жалпы көлемінен 4% тиесілі болды. Төлемдердің тауарлық бөлігі (56%) МСС кодтары бойынша негізінен киім дүкендері (төлемдердің жалпы тауарлық бөлігінің 41%), азық-түлік дүкендері (17%), тікелей маркетинг (каталог саудасы) (10%), үй тауарлары (12%), әмбебап дүкендер (7%), компьютерлік жабдықтар мен бағдарламалық қамтамасыз етуді сату (3%), косметика дүкендері (3%), дыбыс жазу дүкендері (2%), авто бөлшектер (1%), кітап дүкендері (1%), аяқ киім дүкендерімен (1%) ұсынылған.

3-диаграмма. МСС кодтары бойынша тауарлар үшін төлем құрылымы

Алынған тауарлардың 56% мөлшеріндегі үлесі онлайн төлемдердің барлық бас жиынтығына қолданылды.

Операциялардың қайталануын болдырмау мақсатында осы көлемнен 1000 еуро немесе 31 кг-дан жоғары белгіленген шегі бойынша ресми

статистикада есепке алынуға жататын пошта жөнелтілімдерінің сомасы шегерілді.

Осылайша, 2021 жылы интернет платформа арқылы сатып алынған тауарлардың есепке алынбаған импортын бағалау \$749 млн құрады. Бұл ретте экономикалық белсенді қазақстандықтың жан басына шаққандағы сатып алуларының орташа көлемі \$80,9 құрады, егер тек жұмысқа қабілетті қала халқы ескерілсе, орташа есеппен \$136,2 құрайды.

2015 жылдан бастап онлайн-импортты бағалау халық арасында шетелдік маркетплейстердің танымалдығының өсуін айқын көрсетеді.

4-диаграмма. ТБ қорытынды статистикасына жалпы жете есеп, млн \$

Осы сияқты электрондық сауданың экспорттық бөлігі де талданды (*тауарларды онлайн-өткізу, қазақстандық эквайрингтік жүйеде бейрезидент төлем карточкаларын пайдалана отырып сатып алу*). Зерттеудің барлық кезеңінде алынған мәліметтер көлемі маңызды емес және импорттағы сияқты жаппай сипатта емес.

Осылайша, ағымдағы жағдайларда **МСС кодтары арқылы** тауарлардың электрондық саудасын **бағалау** өзін нақты қаржылық операцияларға негізделген ең қолайлы тәсіл ретінде көрсетті.

7,5 жыл ішінде төлем балансында тауарлардың электрондық саудасы бойынша жете есептердің жалпы көлемі \$2,6 млрд құрады.

Талдау сонымен қатар **халықаралық қызметтерді төлеу** бойынша онлайн төлемдердің едәуір үлесін (интернет төлемдерінің жалпы көлемінің 40%) көрсетті. Бұл компонентті төлем балансының баптары бойынша жіктеу және бөлу бағалауды жүргізудің терең әдістемесін әзірлеуді талап етеді, өйткені бұл операциялар қызметтер мен сапарлар сияқты төлем балансының бірнеше көрсеткіштерінде ішінара қиылысады.

Қазақстандықтардың шетелдік интернет алаңдарында тауарларды сатып алу көлемінің өсуін ескере отырып, мұндай операцияларды төлем балансында есепке алуды кедендік әкімшілендіру саласындағы өзгерістерге мониторинг жүргізу практикасымен, жеке тұлғалардың операцияларын декларациялау

тәртібімен, әкімшілік және басқа да есептілікті өзектілендірумен және т. б. тұрақты негізде жүзеге асыру қажет.

3. Қорытынды

Осы зерттеу аясында:

- шетелдік эквайрингтік жүйеде қазақстандық төлем карталарының көмегімен жүргізілген жеке тұлғалардың қолма-қол ақшасыз төлемдерінің ағындары талданды;
- жеке тұлғалар шетелдік халықаралық интернет-аляндар арқылы сатып алатын тауарлардың импортын бағалау тәсілдері қаралды;
- трансшекаралық электрондық сауданы есепке алу бойынша әріптес елдердің тәжірибесі қаралды;
- шетелдік эквайрингтік ортада қазақстандық төлем карточкаларын пайдалана отырып, банктерге қолма-қол ақшасыз төлемдер бойынша тексеру жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері бойынша шетелдік сауда (сервистік) нүктесінің экономикалық қызметін сипаттайтын МСС-кодтардың көмегімен төлем балансының баптары бойынша осы операцияларды жіктеу жүргізілді және интернет арқылы сатып алынған тауарлар импортының көлемі бағаланды. Аталған операциялар төлем балансының тиісті шоттары бойынша орналастырылған және 2015 жылдан бастап динамикада қайта есептелген.

Тауарлармен халықаралық сауда статистикасында жеке тұлғалар шетелдік халықаралық интернет аляндары арқылы сатып алатын тауарлар бойынша операциялар іс жүзінде ескерілмейтінін атап өту қажет. Бұл факт кедендік әкімшілендірудің ерекшеліктеріне байланысты, атап айтқанда, мұндай операциялардың басым бөлігі кеден органдарының тіркеуі үшін төменгі шекті мәндерге жетпейді.

Алайда, интернет аляндары арқылы тауарларды сатып алудың, оның ішінде жаһандық пандемия процестері мен цифрландырудың өсуі есебінен күшейтілген танымалдығының артуын ескере отырып, электрондық сауданың халықаралық динамикасы бөлшек және халықаралық сегментте өз көлемдерінің сенімді өсуін көрсетеді.

Төлем балансының статистикасында деректерді жинаудың тұжырымдамалық талабы резиденттік тиістілік, яғни резиденттер мен бейрезиденттер арасындағы операцияларды есепке алу болып табылады, оған трансшекаралық электрондық сауда шеңберіндегі операциялар да кіреді. Осыған байланысты, бұл сегмент төлем балансының тиісті шоттарында тұрақты мониторингті, бағалауды және көрсетуді талап етеді. Осы операцияларды қамту сыртқы сектор статистикасының сапасы мен дұрыстығын жақсартуға және оның компоненттерін теңестіруге ықпал етеді.